

RÓMAI TÉGLASÍR BALATONBERÉNYBEN ÉS ÓKERESZTÉNY KAPCSOLATAI

1962-ben dr. Fazekas Béla balatonberényi, Béke utca 21. számú nyaralójának Balatonra néző virágoskertjében vízvezetékfektetés földmunkái során későrómai téglasírt találtak. A sír nagyobb temetőhöz tartozik. A helyiek elbeszélése szerint¹ dr. Fazekas világa mellett lévő, akkor még beépítetlen nyugati telken a második világháború előtt nyeregtes téglasír került elő, amelynek leletei – állítólag – múzeumba kerültek. A jelzett leletanyagnak eddig nem bukkantunk még nyomára. Ehhez a római temetőhöz tartozik az a K u z s i n s z k y B á l i n t által említett későrómai sír is,² amelyből IV. századi érem és füles agyag korsó került elő. A villa udvarán talált sír a temető szélére eshet, mivel a sír irányára merőlegesen húzott 8 m hosszú kutatóárkunk újabb sírt nem eredményezett. A fák miatt további kutatási lehetőségünk nem volt.

A sír keskeny, fej felőli része esett a vízvezeték árkába, a találók áttörték a falazatot és gereblyével belekotortak a sírűregbe, amelybe föld nem mosódott bele. Ennek esett áldozatul a csontváz jobb oldali mellkasán fekvő üvegpohár és az alsó lábszár mellett álló üvegpalack. Mindkettő összetört. A további rongálásnak a tulajdonos vetett véget. A sír feltárását másnap délután kezdhették meg.³

A 178 cm fenékmélységű falazott sír szélessége 115 cm, hossza 275 cm volt. A 47 cm széles és 195 cm hosszú sírűregget körülvevő falazat habarccsal ragasztott lapos falazótéglákból épült. A falazáshoz használt téglák mérete 42x28x6 cm. Hasonló téglákból volt kizárva a sírűreg alja is. (61. kép.) A sír építéséhez 115 db egész és több törött téglát használtak fel. A téglákat átvizsgáltuk, semmi jel nem mutatta, hogy azokat a sír építésénél másodlagosan használták volna fel, tehát friss téglát használtak a sír építéséhez.

A falazott sírt 4 db 46x69x3 cm méretű téglával zárták le. (62. kép.) A fedőlapon habarcs-folt feküdt, amelynek 12 cm volt a vastagsága.

Füzes Miklós figyelt fel a Keszthely-dobogói, Keszthely-úsztatói és balatonberényi temetőfeltárásaink alapján arra a körülményre, hogy a sírokban található habarcsokban sokkal több a falevél és a nö-

vényi maradvány, mint az épületek esetében. Az következik ebből, hogy a sírok építményeihez a helyszínen készítették a habarcsot. A balatonberényi sír esetében a sír elkészülte és lezárása után visszamaradt habarcsot a sír fedelére öntötték, így képződött az indokolatlanul vastag réteg.

A sírűreg alját és belső felületeit 2–3 cm vastag habarcs réteggel vonták be. A fedés alatti két alsó téglasoron, mint a 61. számú képen is látjuk, az említett vakolatréteg hiányzik. A halott és mellékletek behelyezése után magasították, majd lezárták a sírt.

A sírűreg keskeny, láb felőli részén a vakolatlanul hagyott felső téglasor közepén koszorúval kapcsolt kereszt karcolatát találtuk. (63. kép.) Ezzel a becses ókeresztény ábrázolással másutt már foglalkozhatunk.⁴ A sír ismertetését azért tartjuk szükségesnek, mert valamivel 316 után keletkezett, tehát olyan kort reprezentál, amelyről eddig kevés ismeretünk van. A sír teljes feldolgozása jó adatokat ad még a pannóniai kereszténység kezdeti szakaszának megismeréséhez is.

A sírűreg alját vastag habarcs-réteg fedte. A habarcsban deszkalenyomatot figyelhettünk meg, de faszecskéket is konzervált a mész. A ledeszkázott sírűreg aljára fektették aztán a halottat. A sírban 155 cm hosszú, fiatal női csontvázat találtunk. A koponya alatt 39x26x6 cm méretű falazótégla volt vánkoscént. A csaknem dél–északi tájolású sír irányítása 141°–321°.

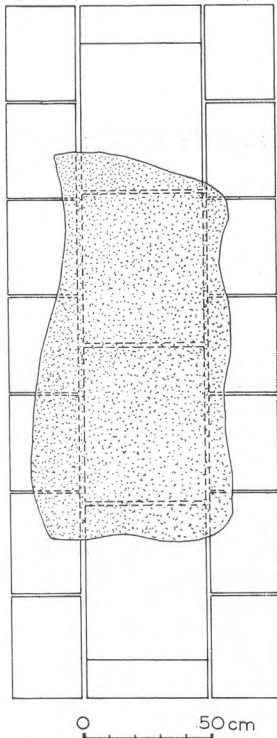
A sírban a következő mellékleteket találtuk:

SÍRLEÍRÁS

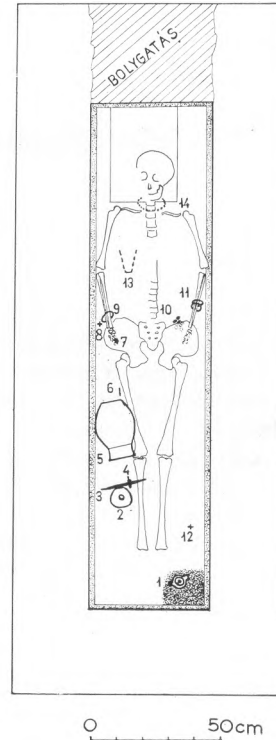
1. A sír sarkában, a fenékdeszkára öntött 6 cm vastag homokrétégen agyag mécses állt. A terakottaszínű anyagból, amelyet kevés homokkal soványítottak, korongolták a mécseset, amely tipológiailag Iványi Dóra XXII. típusához tartozik.⁵ A balatonberényi sír mécsese díszítetlen. Lényeges, hogy sírba kerülése előtt nem volt használatban, amit nyílásainak érdes felülete igazol. Discussión látható penészfoltok alapján feltételezhető, hogy új darabot töltöttek meg olajjal és a sírban meg is gyújtották a mécseset. Hosszúsága 11,5 cm, magassága 3,5 cm (LXIX. t. 8.).

1. Márton György, Balatonberény, Kossuth u. 44. sz., szíves szóbeli közlése.
2. KUZSINSZKY B., A Balaton környékének archaeológiája. Bp. 1920, 34. (Továbbiakban: KUZSINSZKY 1920.)

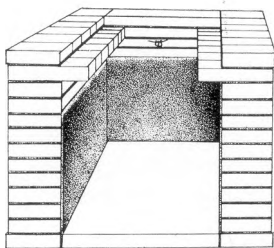
3. Füzes Miklós és Horváth László muzeológusok szíves segítségét ez úton is megköszönöm.
4. SÁGI K., AA 16 (1968) 391–400.
5. IVÁNYI D., Die pannonischen Lampen. Diss. Ponn. II., 2. Bp. 1935, 30. (Továbbiakban: IVÁNYI 1935.)

61. Balatonberény, római sír fedése. — Decke eines Römergrabes. 1:20

62. Balatonberény, római sír. — Römerzeitliches Grab von Balatonberény, 1:20

63. Balatonberény, a római falazott sír szerkezete. — Konstruktion eines römerzeitlichen geziegelten Grabes von Balatonberény.

2. Horpásztott fenekű, gömbös testű, hosszú, szűkülő nyakú üveg palack töredékei. A fehéressárga, vékony falú üvedény a találók kíváncsiságának esett áldozatul. Száj-része hiányzik, így méreteit nem lehet megállapítani. Űrtartalma kb. 3 dl lehetett. (LXIX. t. 10.)

3. Mindkét végén elhegyesedő, kerek metszetű, tömör vas tárgy töredékei. A darab hossza a sírban lemérve 28,8 cm volt. Legnagyobb átmérője a tárgy közepén 1,9 cm. A szokatlan leletet orsószárnak határoztuk meg. (LXIX. t. 9.)

4. Kis vas kés, sérült hegygel. A rövid, széles penge foka és éle kifelé ível, majd tompa hegyben találkozik.

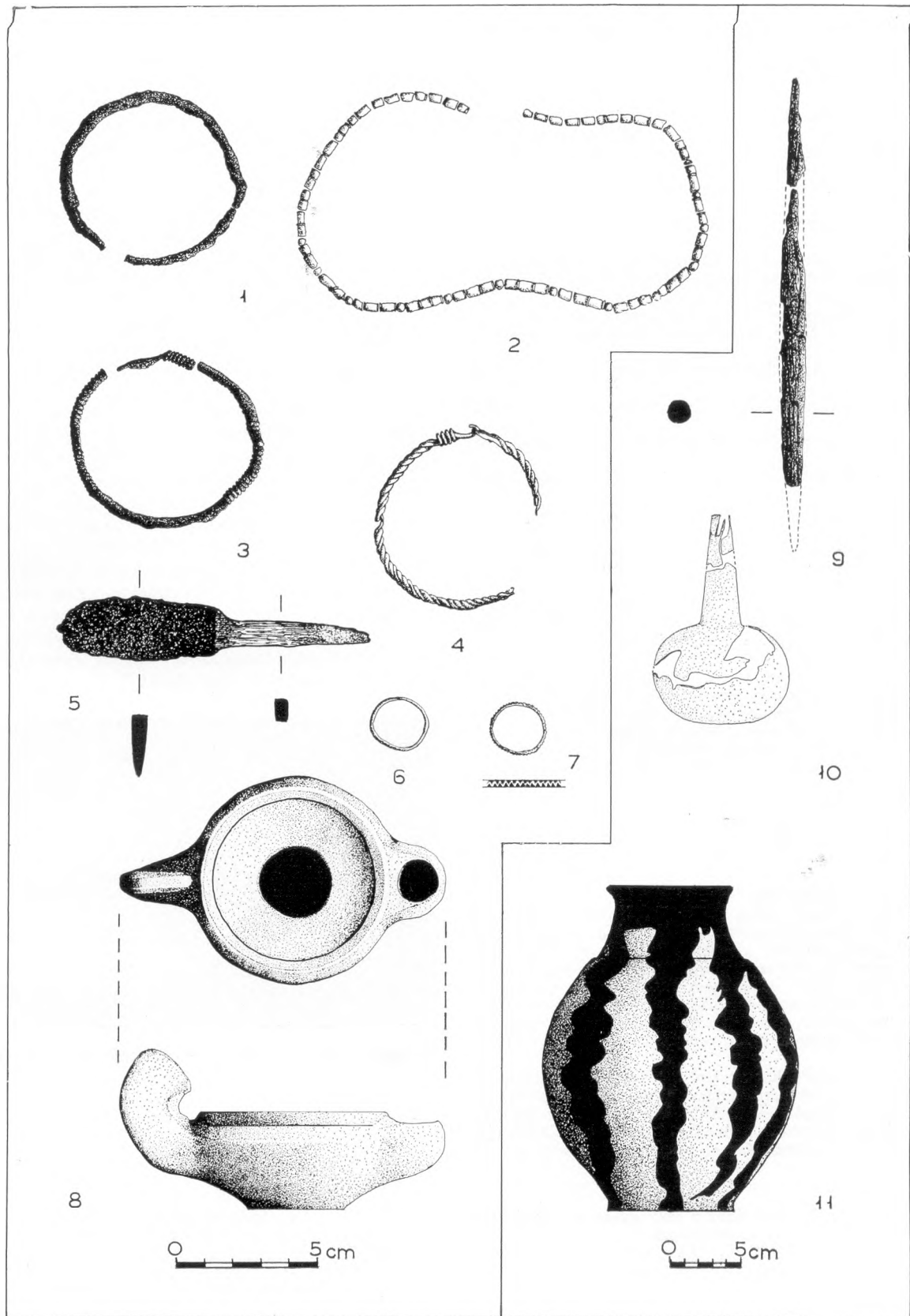
A hegy az él és fok között helyezkedik el, a darab tehát hasításra volt alkalmas. A hosszú markolattövis a penge teljes szélességében indul, majd hirtelen szűkülve a penge közepén folytatódik. A markolattövis hosszúsága 5,6 cm. A markolattövist fa nyomok fedik, amelyek szerint a fa nyél nem lehetett keskenyebb a pengénél. A penge foka 0,45 cm vastag. A kés teljes hossza a markolattövissel együtt 11,3 cm. (LXIX. t. 5.)

A 3. és 4. számú mellékletek alatt vas sóktól konzervált körte példánya került elő.

5. Hordó alakú edény íves kiképzésű alacsony nyakkal, egyenesre vágott megvastagodó peremmel. A nyak külön korongolással készült és vékonyabb falvastagsága folytán az edény vállán bemélyedés húzódik körbe. Az edényt terrakotta színű anyagból korongolták, a korongolás nyomai az edény felületén jól észlelhetők. A szájrészt és az edény nyakát kopott vörös festés fedi, amelyet ecsettel vittek az edényre. Ebből az edény talpáig húzódó hullámvonalas csíkok indulnak ki. A csíkok alján megfigyelhető, hogy lapos ecsettel készült a festés és az ecset szélessége 2,2 cm volt. Az edény magassága 20,4 cm, szájának átmérője 10,8 cm, talpának átmérője 9 cm. (LXIX. t. 11.)

6. Vas tű töredékei, a türe csévélt cérna nyomaival. A tű foka letört, mai hosszúsága 7,3 cm. Eredeti vastagságát a vasoxid miatt meghatározni nem lehet, mai állapotában a legnagyobb vastagsága 3 mm.

7. Jobb kéz középső ujján két ezüst gyűrű: a. Díszíttelen, zárt karikagyűrű, nyomott D átmetszetű szalagból. Át-

LXIX. Római sír Balatonberényben. 1, 5, 9 = vas; 2 = paszta; 4, 6-7 = bronz; 8, 11 = kerámia; 10 = üveg.
 - Römisches Grab in Balatonberény. 1, 5, 9 = Eisen; 2 = Pasten; 4, 6-7 = Bronzen; 8, 11 = Keramik; 10 =
 Glas. 1:2

mérője 2 cm, illetve 1,8 cm. Szélessége 0,2 cm. (LXIX. t. 6.)
b. Előzőhöz hasonló megoldású, törött gyűrű. Külső felületén háromszög alakú poncolóvásával kialakított beveréskből zegzug vonal díszíti. Átmérője 1,9 cm, illetve 1,2 cm. Szélessége 0,25 cm. (LXIX. t. 7.)

8. Dióhéj.

9. A jobb alsó karon három szálból sodrott hurkoskampós záródású bronz karkötő. A hurok és kampó előtt bronz szállal tekerték át a karkötőt, rögzítve a sodratot. Belső felületét gyártás után kalapáccsal kicsit lelapították, hogy jobban feküdjön a karon. A drótok élein kopásnyomok nincsenek, a darabot tehát nem sokat használták. A töredékesen maradt karkötő átmérője 6,8 cm. (LXIX. t. 4.)

10. A bal medencetányér fölött és részben alatta is kis bőr zacskóra utaló korhadékban érmek. Ennek a zacskónak a záródását egy kb. 3,4 cm átmérőjű vas karika biztosította. A zacskóban a következő érmek voltak.⁶

a) Maximinus Daza 309–310-ben Siscia-ban vert follisa (RIC 207).

b) I. Licinius 2 db Siscia-ban, 313-ban vert follisa (RIC 234a).

c) I. Constantinus 313-ban, Ticinum-ban vert follisa (RIC 3).

d) I. Constantinus 314-ben, Roma-ban vert follisa (RIC 19 var).

e) I. Licinius 2 db, 313–315 közt Siscia-ban vert follisa (RIC 8).

f) I. Constantinus 315–316-ban Siscia-ban vert follisa (RIC 15).

11. Bal alsó karon 2 db karkötő töredékeit találtuk. A jelenlegi töredékes állapotuk miatt záródásuk nem figyelhető meg.

a) Tömör, kerek metszetű vas karkötő töredékei. A darabon rézoxid nyomai láthatók, amelyet a mellette fekvő karkötő okozott. Átmérője 6,8 cm, illetve 5,7 cm. (LXIX. t. 1).

b) Vas szálra tekert bronz lemezkekből alakított karkötő töredékei. Záródása nem figyelhető meg. A vas szálra tekert lemezke szélessége 1,28 mm, keresztmetszete erősen nyomott D-alak. Csaknem hézagmentesen csévélték a vas szálra. A töredékes karkötő átmérője 7,1 cm, és 6,1 cm (LXIX. t. 3.). A bal kéz karkötőin textil-maradványok voltak.

12. Szilva mag.

13. Kúpos, díszítetlen üveg pohár szilánkjai a jobb mellkason. A találók kíváncsisága törte darabokra. A szilánkokból csupán annyi volt megállapítható, hogy a pohár szája a koponya felé nézett. Az üvegszilánkokat nem szálítottuk be a múzeumba.

14. Kék és fekete üveg gyöngyökből álló nyaklánc 13 kék és 44 fekete gyöngyökből állt. A kék gyöngyszemek nyomott gömb alakúak, a feketék 2–2 csigavonallal díszített hengerek. A fekete gyöngyszemek legtöbbje a díszítésnél eltört, csupán 4 ép szem került elő. Ez azt mutatja, hogy a nyakláncot a temetés előtt huzamos ideig hordták. Az ép, fekete gyöngyszemek hossza 1,6 cm, átmérőjük 3–4 mm. Hasonló a kék gyöngyök átmérője is (LXIX. t. 2.)

A 7. számú mellékletként említett karkötőn textilmaradványokat észleltünk. Ugyanakkor a sír egyéb vas mellékletein (kés, orsószár) nem észleltünk ilyet. Arra gondolhatunk, hogy az említett karkötőket a halott ruhájának ujjá fedte, maga a holttest viszont nem volt textíliába csavarva.

A LELETEK ÉRTÉKELÉSE

A sír korát az érem-mellékletek határozzák meg. Az utolsó veret 316-os, ebben az évben, vagy röviddel ezt követően került a sír a földbe. A gyümölcsmaradványok alapján Fű z e s M i k l ó s a sír elkészítésének idejét a szeptember–októberi időszakra határozta meg.

A sír 316–320 között került a földbe. A mellékletek nem mondanak ellent ennek a keltezésnek. Az 5. számú mellékletként említett edény párhuzamai a II–III. századra keltezhetők.⁷ Az 1. számú mellékletként említett mécesstípus is él már a III. században,⁸ de ugyanez állapítható meg a 4. számú mellékletként említett vas késről is.⁹ A 9. számú mellékletként említett, bronz szálakból sodrott karkötőket is használták már a III. század végén.¹⁰ A sír palackja is széles körben ismert korai típus.¹¹

A balatonberényi sír 3. számú melléklete szokatlan a későrómai sírok anyagában. Általánosságban megemlíthetjük, hogy Pannonia IV. századi temetőiben viszonylag ritkák az orsógombok,¹² melyek szára zömmel fából készült, tehát nem maradt régészeti nyoma. Egy fenékpusztai téglasírban csontból esztergályozott orsószárat talált Cs á k Á r p á d, melynek gombja is csontból készült,¹³ így szerepének meghatározása nem okozott nehézséget. A fenékpusztai csont orsószára a balatonberényihez hasonlóan – végei felé hegyesedik. Egy óbudai későrómai szarkofág gazdag leletei között előfordult egy 21 cm hosszú, sima csont orsószár, csont orsógombbal együtt.¹⁴

64. Részlet Bosi sírkövéből. — Grabstein der Bosi. Detail.

Az orsóábrázolások gyakoriak Pannoniában a bennszülött nők síremlékein a II–III. században. Bosi sírköve (64. kép.) Ercsiben került elő, melyen bennszülött

6. Az érmeket B. Sely Katalin volt szíves meghatározni. Szíveségét ez úton is megköszönöm.

7. SCHÖRGENDORFER A., Die römische Keramiken der Ostalpenländer. Brünn–München–Wien, 1942, 49. Taf. 438–439.

8. IVÁNYI 1945, 20.

9. FREMERSDORF F., Der römische Gutshof Köln-Müngersdorf. Berlin–Leipzig, 1933, 97, Taf. 55, 13.

10. NOLL R., Das römische Gräberfeld von Salurn. Innsbruck. 1963, 74. (Továbbiakban: NOLL 1963.)

11. BENKŐ A., RF 11 (1962) 66–75.

12. KELLER E., Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern. München, 1971, 114. (Továbbiakban: KELLER 1971.)

13. KUZSINSZKY 1920, 73., 94. ábra.

14. KUZSINSZKY B., BpR 10 (1923) 68., 5. kép, 4.

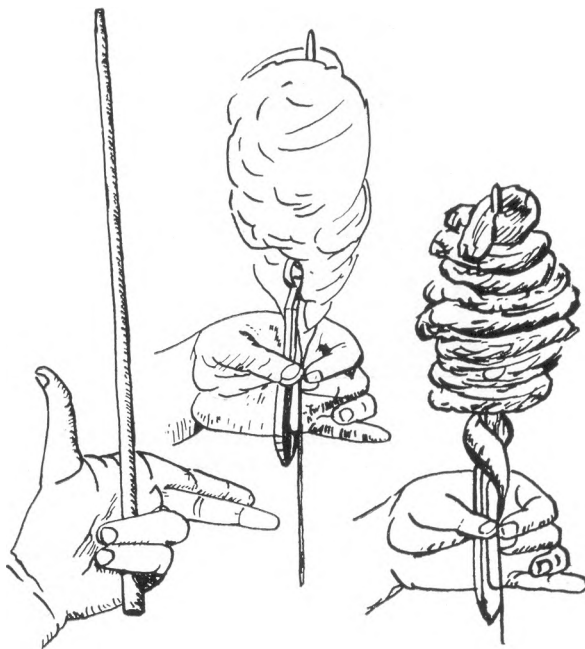
divat szerint öltözött nő domborművének jobbjára „guzsalyt és tükröt” tart Fitz Jenő szerint.¹⁵ Valóságban fonállal csévélt orsószerű van a nőalak jobbójában. A fonállal csévélt orsószerű jól mutatja az eszköz alakját, ami a balatonberényi példányhoz hasonlóan a vége felé hegyesedik.

Bosi említett sírkövének domborművén, a jobb kézben tartott másik tárgyat Fitz Jenő tükröknek véli. A tárgy szerepének meghatározásánál lényeges az, hogy a nyél kicsit túlmegy az enyhén elliptikus fejen. Ezt és a szomszédos orsót is figyelembevéve, a néprajz által „kis kéziguzsalynak” nevezett egyszerű munkaeszközt látjuk az ábrázolásban. „A szövostartó eszközök sorát az a rövid, 25–35 cm hosszú kihegyezett végű pálcá nyitja meg, amelynek alsó részét a balkéz két utolsó ujjja szorítja a fonó markába. A pálcá tetejére tűzi a szövst és szabad három ujjával szálát húz és adja a rostnak az alapsodrást. Ennek a kis kéziguzsalyoknak vannak olyan példányai is, melynek végén a tenyér övezésére markolat szolgál, így a két alsó ujj a pálcá szorításától jelentős mértékben mentesül. E guzsalyformáról van csak ókori adatunk...” mondja Szolnok Lajos.¹⁶ A „kis kéziguzsaly” a bal kéz szerszáma, az ercsi sírkövön ábrázolt Bosi viszont szőlőfürtöt tart baljában, ezért ábrázolta ezt a tárgyat a kőfaragó az orsóval együtt a jobb kézben.

A táci ásatás során talált Flavia Usaiu szép sírkövén¹⁷ orsógombbal látjuk az orsószerűt a bennszülött viseletben ábrázolt nőalak jobbójában. Balja kereknek tűnő pálcát markol, amit tükrönyélnek tart Fitz Jenő. A kő törése és hiánya folytán az ábrázolni kívánt tárgy záródása nem figyelhető meg. Ez esetben is „kis kéziguzsalyra” gondolunk, mint az orsószerű tartozékára. Győrben talált későrómai, fémmázás, nőt formáló edény baljában is guzsaly és orsó van, jobbjára poharat emel.¹⁸

A balatonberényi sír vas orsószerűján fa nyomokat nem figyeltünk meg, nem gondolhatunk tehát a vas szálra húzott fa orsógombra. Egy 1490-ben festett szlavóniai freskón¹⁹ gomb nélküli orsószerűjával történik az orsószerű. Ez esetben az orsószerű súly biztosította a munkához szükséges forgatónyomatékat, ami a vasból készült példányoknál állhatott fenn (65. kép). A fa és csont orsószerűjéről is eltávolították a gombot a szálra csévélt fonál gombolyításakor, vagy akkor, ha az egyszerű szövostéken vetélőnek használták az orsószerűt.²⁰ Szövosték és orsószerű kapcsolata egy i. e. V. századi görög vázák alapján mutatjuk be²¹ a 66. képen. Ez az egyszerű szövosték a későrómai világban is szerepelt még.²²

Vas orsószerű esetében nem kellett a gomb eltávolításával és orsószerű előtti felerősítésével vesződni, gya-

65. Fonás gombnélküli orsóval, 1490 körül. (Schweitzer nyomán) – Spinnen auf einer Spindel ohne Spinnwirtel, gegen 1490. (Nach Schweitzer.)

korlati szempontból indokolt volt tehát vasból készíteni ezt az egyszerű női munkaeszközt.

Mivel a guzsaly tartozéka az orsónak, nagyon valószínű, hogy fából készült „kis kéziguzsaly” is volt a balatonberényi sírban. A halott, mint említettük, deszkán feküdt, a deszka korhadékait viszont nem lehetett elkülöníteni az esetleges fa tárgyak maradványaitól.

Domбай János vette észre, hogy Keszthely és Pécs vidékének női sírjaiban gyakoriak az elhegyesedő, kerek metszetű pálcák.²³ Mivel ezek csak a IV. századi női sírokban fordulnak elő, feltétlenül női munkaeszköznek tekintendők. Méretük és alakjuk is megfelel a kis kéziguzsalyoknak, annak vasból készült példányainak tekinthetjük ezeket. Mivel ezek a vas kéziguzsalyok mindig az alsó lábszáraknál kerülnek elő,²⁴ hasonlóan lehetett elhelyezve a balatonberényi sír fa guzsalya is.

A halimbai temető azon részében,²⁵ amelybe i. u. 316 után már nem temetkeztek, bukkan fel a vas kéziguzsaly legkorábbi példánya.²⁶ 316-ban, vagy röviddel utána építették a balatonberényi falazott sírt is, amelyben a vas orsószerű előkerült. A fa takácsfűsűk²⁷

15. FITZ J., AIR 2-3 1961—62) 117, XXIX. 6.

16. SZOLNOKY L., Az Országos Néprajzi Múzeum guzsalygyűjteménye. Bp. 1951, 5. (Továbbiakban: SZOLNOKY 1951.)

17. FITZ J., Gorsium, Székesfehérvár, 1970, 67. kép.

18. B. THOMAS E., AGy 3 (1961) 25—26.

19. SCHWEIZER W. F., Ciba-Rundschau 1966/1, 1.

20. SZOLNOKY 1951, 5. kép.

21. SCHAEFER G., Ciba-Rundschau 16 (1937) 565.

22. SCHAEFER G., 1937, 564—566. — FREMERSDORF 1933, 35.

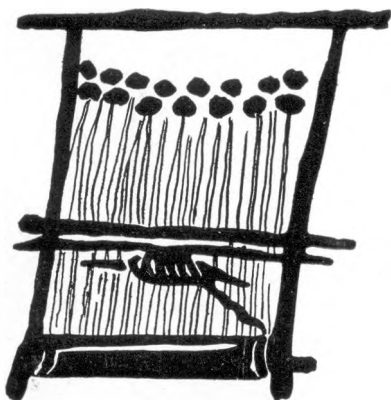
23. DOMBAY J., JPMÉ 1 (1957) 289.

24. LANYI V., AAH 24 (1972) 103.

25. BURGER A., FA 19 (1968) 97.

26. BURGER A., FA 19 (1968) 90.

27. SCHAEFER G., 1937. 565.

66. Szövőszék orsóval. (Schaefer nyomán) — Websthul mit Spindel. (Nach Schaefer.)

vas változatai²⁸ is ismertek tartományunkból, melyek éppen Keszthely környékén gyakoriak. A szövés és fonás fa munkaeszközeinek vas változatai (orsószár, guzsaly, takácsfésű) a IV. század második évtizedétől követhetők nyomon tartományunkban. D o m b a y J á n o s rámutat, hogy a vas kéziguzsaly külföldi párhuzamai ismeretlenek még.²⁹ Úgy tűnik tehát, hogy sajátos pannoniái szokás a szövés és fonás említett vas munkaeszközeinek használata. A halimbai és balatonberényi sírok szerint ez a szokás Keszthely környékéről indult ki, feltehetően tehát itteni, esetleg fenékpusztai gyártási helyre gondolhatunk.

Tartományunk sajátos romanizációjának hatása néha a dunai provinciák közös ízlésének is helyi színezetet ad. A balatonberényi sír csontvázának jobb karján egy, a bal karján két karkötőt találtunk. *A jobb karon egy, a balon több karkötő viselése a nyugati tartományok sírjaiban is szokásos.*³⁰ A balatonberényi sír követi a dunai tartományok közös viseleti sajátosságát. A balatonberényi sír csontvázának 11/a számú mellékletként említett karkötője viszont vasból készült (LXIX. t. 1). Burger Alice vette észre a ságvári temető anyagának feldolgozása kapcsán,

hogy Pannoniában³¹ a vas karkötőket a bal karon hordják. A pannoniái vas karkötők párhuzamai az Alföld szarmatái felé mutatnak. D o m b a y J á n o s utal arra, hogy a szentes-sárgaparti szarmata sírban is bal karon volt a vas karkötő.³² A vas babonás erejét³³ figyelembe véve a vas karkötők hordásának mágiikus tartalma is lehetett. Nem lehetetlen, hogy szarmata hatásra alakult ki ez a pannoniái gyakorlat.

A balatonberényi sír csontvázának bal karján talált másik karkötőt 11/b számú mellékletként írtuk le. Ez is kapcsolatban volt a vassal, hiszen vas szátra csévélte bronz szálból alakították ki (LXIX. t. 3.). Hasonló karkötő került elő a kői 3. számú sírból is.³⁴

A dunai tartományok IV. századi női viseletének tartozéka a színes üveg gyöngysor is. Általános jelenségről van szó, amire számtalan példát lehetne említeni. Ebbe a csoportba tartozik a balatonberényi sír csontvázának gyöngysora (LXIX. t. 2) is. A mai néphit elhárító erőt tulajdonít az üveg gyöngyökből álló nyakláncnak,³⁵ de a római korban is ismerték az egyes színek apotropäikus erejét.³⁶ A balatonberényi sír nyakláncával kapcsolatban felvetődik — a már említett vas karkötőhöz hasonlóan — a mágiikus képzet.

A nagy ságvári temetőben csak női sírokban voltak ezüst gyűrűk.³⁷ A balatonberényi női sírban a 7. számú mellékletként is két ezüst lemezgyűrűt (LXIX. t. 6–7) írhattunk le.

A dunai tartományok ízlésének felel meg a balatonberényi sír 4. számú mellékletként említett vas kése is (LXIX. t. 5). Ezek a rövid pengéjű, pengével egyenlő széles nyelű hasítókések általában fa markolattal készültek, de csont és vas nyelek is ismertek. Nyugat-Európától³⁸ Pannonián³⁹ át a Balkánig⁴⁰ el voltak terjedve.

Az általános romanizáció hatása más vonalon is kimutatható a balatonberényi falazott sír esetében. A *téglasír önmagában is ide sorolható, hiszen a Barbaricum nem ismerte a téglát, tetőcserepet. Tacitus írja, hogy a germánok nem használtak sem követ, sem téglát építkezéseikhez.*⁴¹ A határok közelében élő népek közül egyedül az alamannok tanulták meg később a téglaegetést és építettek római mintára házakat Ammianus szerint.⁴² A korai római világ égetései sírjaiban már gyakori a téglabélés,⁴³ a keleti hatást mu-

28. KUZSINSZKY 1920, 66: tévesen „marhavakarók”, 84–85. ábra. —

Publikálatlan darab a dobogói temetőből.

THOMAS E., AAH 6 (1955) 130., Taf. XXXIII., 1–2.

LÁNYI V., AAH 24 (1972) Abb. 57, 42.

29. DOMBAY J., JPMÉ 1 (1957) 291.

30. PEKÁRY T., AE 82 (1955) 27. — KELLER 1971, 94.

31. BURGER A., AAH 18 (1966) 10., 106. jegyzet.

32. DOMBAY J., JPMÉ 1 (1971) 285.

33. SOLYMOSSY S., MN III,² Bp. é.n., 298–301.

34. DOMBAY J., JPMÉ 1 (1971), 285.

35. SZENDREY ZS., Etn 38 (1937) 386.

36. FÉL E., Etn 46 (1935) 15.

37. BURGER A., AAH 18 (1966), 146.

38. PILLOY, Études sur d'anciens lieux de sépultures dans l'Aisne. I. Paris 1886 225., 230.; II. Paris 1895, 11. t. 8–9, 15–16. — SÁGI K., AAH 12 (1960) 226. (Tovább-

biakban: SÁGI 1960.) — KELLER 1971, 78.

39. DOMBAY J., JPMÉ 1 (1971) 273. — SÁGI K., AAH 12 (1960), 226. — BURGER A., FA 19 (1968), 109. — LÁNYI V., AIR 2-3 (1961–62) 147.

40. TRUHELKA C., Zenica und Stolac. Wissenschaftliche Mitt. aus Bosnien und Hercegovina. 1 (1894) 74–75. Fig. 15. — FIALA F., Arch. Beiträge. Uo. 324., Fig. 12.; Untersuchung prähistorischer Grabhügel. Uo. Bd. 3 (1895) 28., Fig. 69. — TRUHELKA C., PATSCH C., WMaBH 3 (1895) Fig. 15–16. — FIALA F., WMaBH 5 (1897) Taf. LXV., 13.; Römische Brandgräber bei Rogatica. Uo. Taf. LXVIII., 10. — stb.

41. Tac. Germ. 16.

42. WEECK W., Fundberichte aus Schwaben 3 (1926) 177.

43. KUZSINSZKY 1920, 75., 99. ábra. — MÜLLER R., AE 98 (1971) 4., 6., 7., 16. kép.

tató korai Roma-városi csontvázas temetkezéseknél nem szokatlan tehát a téglá.⁴⁴

Romanizációs hatást mutat a balatonberényi falazott sír 1. számú mellékleteként említett mécsese (LXIX. t. 8) is. Mécsesek általánosak a romanizált elemek korai sírjaiban. Ugyanakkor F. F r e m e r s d o r f és C. S i m o n e t az I–V. századi bennszülött sírokban alig egy-két mécses talált.⁴⁵ A kevésbé romanizált salurni temetőben sincs mécses,⁴⁶ hiányzik a ságvári nagy temetőből⁴⁷ is. A Pécs-környéki temetőkből egy mécses ismert,⁴⁸ de a Keszthely-dobogói temetőben⁴⁹ is csak egy példányt találtak.

Összegezhetjük az eddigieket. A balatonberényi sír kapcsolatba hozható a dunai tartományok IV. századi általános ízlésével, de sajátos pannoniai hatásokat is aláírul. A pannoniai hatások sorában észleljük a kor babonás világának helyi sajátosságait is.

Diocletianus carpokat telepített Pannoniába,⁵⁰ az újabb kutatás vette észre, hogy I. Constantinus idején is jelentős embertömeg érkezett ide.⁵¹ A balatonberényi sír esetében megfigyelhető nemzetközi és helyi romanizációs hatások összegeződéséhez viszont huzamosabb időt tekinthetünk fel, a sírt nem köthetjük újonnan jött etnikumhoz. Úgy gondoljuk, hogy a vizsgált balatonberényi sírba Pannonia bennszülöttei temetkeztek. A Balaton vidékén a IV. század második évtizedében számolhatunk a romanizált őslakók létével.

Ennek megállapítása után térhetünk át a sír ökeresztény kapcsolatainak vizsgálatára. A sír rítusa erős pogány hatást mutat. A gyümölcsmaradványok, kés és ggyag edény (LXIX. t. 11) a pogány rítus szerinti az utolsó útravalót jelentik. Vas tű is volt a sírban. A sír tehát munkaeszközöket is tartalmazott a pogány temetkezési szokásoknak megfelelően.

ÓKERESZTÉNY KAPCSOLATOK

A balatonberényi sír 316-ban, vagy röviddel azt követően készült. Bár a keresztények a 311. évi galeriusi edictum után szabadon gyakorolták vallásukat Pannoniában,⁵² a Drávától északra a 313. évi

milánói constitutio után követhető nyomon Krisztus vallásának terjeszkedése.⁵³ A Balaton környékén 316 táján felbukkanó új tanok nem birkózhattak még meg az ősi pogány tradíciókkal.

A balatonberényi sír esetében az utolsó útravalón és a munkaeszközökön kívül a pogány hatások sorában említhetjük a sír tájolását is.

A sír tájolása a temetkezési rítus jellegzetes és meghatározott része,⁵⁴ ami zárt etnikai csoportra utal.⁵⁵ A sírtájolás kérdésével az utóbbi időben többen is foglalkoztak.⁵⁶ A magunk részéről a sír tájolását a korábban kialakult véleménynek megfelelően⁵⁷ a túlvilág helyével hozzuk kapcsolatba. A sírt úgy ássák meg, hogy a sírban nyugvó halott arca a túlvilág helye felé nézzen és arra irányuljon a lába is.

M u n k á c s i B e r n á t szerint⁵⁸ a vogulok „a halottat sírjában úgy helyezik el, hogy lába éjszakra, feje délre essék . . . s ez meg is felel ama felfogásuknak, hogy a halottak országa messze éjszakai a Jeges Óceánban van, tehát lábával a halottnak arra felé kell tartania.” Hazai néprajzi adatok azt mutatják, hogy a halottat lábbal az ajtó felé ravatalozzák és lábbal előre viszik a temetőbe is.⁵⁹ Ezzel „útnak indítják” a halottat.⁶⁰ Ősi hiedelem retardációja ez, hiszen már a homerosi világ görögjei is lábbal az ajtó felé ravatalozták halottaikat.⁶¹

Sírtájolás és az istenség székhelye közti összefüggés figyelhető meg a zsidóság Jeruzsálem pusztulása utáni temetkezéseinél. I. u. 70 után a zsidók Jeruzsálem felé tájolták a sírokat.⁶² A sírtájolás és a túlvilág közti összefüggés a keresztény sírok esetében kézenfekvő. Az ősegyházban a felkelő Nap felé fordulva imádkoztak, így tájolták a templomokat és ebbe az irányba fordították halottaik arcát is.⁶³ A korai keresztények elképzelése szerint a Paradicsomkert, tehát az üdvözültek országa keleten van,⁶⁴ az örök boldogság színhelye felé fordul tehát nyugat–keleti tájollással a halott hívő arca is a sírban. N i e r h a u s is keresztény hatást tételez fel a IV. században egyre általánosabbá váló nyugat–keleti tájolás hátterében.⁶⁵

A balatonberényi sír a dél–északi tájolású sírok csoportjába tartozik. Ezt a sírcsoportot etnikumhoz kötni még nem tudtuk.⁶⁶ A balatonberényi sírnak fon-

44. BURGER A., FA 19 (1968), 157., 524. jegyzet.

45. MENZEL H., Lampen in römischen Totenkult. Festschrift des Römisch – Germanischen Zentralmuseums in Mainz, Bd. 3, 1952, 133. (Továbbiakban: MENZEL 1952.)

46. NOLL R., 1963, 56.

47. BURGER A., AAH 18 (1966) 159–163.

48. BURGER A., JPMÉ 23 (1962–63) 112.

49. Publikálatlan temetőrész.

50. PEKÁRY T., AE 82 (1955) 19. – DOMBAY J., 1 (1971) 319.

51. BURGER 1966, 65.

52. NAGY T., A pannoniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig. Diss. Pann. II., 12. Bp. 1939, 78. (Továbbiakban: NAGY 1939.)

53. ALFOLDI A., Nagy Konstantin megtérése. Bp. 1943, 10. (Továbbiakban: ALFOLDI 1943.)

54. KOVRIG I., Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alatyán. Bp. 1963, 91.

55. BURGER, FA 19 (1968) 157.

56. NIERHAUS R., Das römische Brand- und Körpergräberfeld „Auf der Stieg” in Stuttgart-Bad-Cannstatt. Stuttgart, 1959, 31., irodalommal. (Továbbiakban: NIERHAUS 1959.)

57. SÁGI K., AAH 12 (1960) 220.

58. MUNKÁCSI B., NyK 30 (1900) 22.

59. SÁGI K., AAH 12 (1960) 220.

60. BENCsik J., DMÉ (1969–1970), 435.

61. CSengeri J., Homerosi világ. Bp. 1903, 199.

62. BURGER FA 19 (1968), 161.

63. ERDEI F.–KOVÁCS B., EMÉ 2 (1964) 213.

64. KRAUSS F. X., Real-Encyclopedie der christlichen Alterthümer, II, Freiburg, 1886, 561. – BUCHBERGER M., Lexikon für Theologie und Kirche VII, 1935, 826.

65. NIERHAUS 1959, 31.

66. SÁGI K., AHung 33 (1954) 95–96.

tos mondanivalója van e téren, hiszen valószínűsíti, hogy a helyi romanizált elemek egyik tájolási módja ez. A balatonberényi sírt az ősi túlvilágelképzelésnek megfelelően ásták meg. Egy intercisai dél–északi tájolású melléklet nélküli sírban mészleöntést találtunk,⁶⁷ ami ókeresztény temetkezési szokásnak felel meg.⁶⁸ A balatonberényi és intercisai sírok mutatják, hogy a korai kereszténység erős szállal kötődik még az ősi hagyományokhoz.

A túltengő pogány rítus folytán kapcsolunk a balatonberényi sír mécsesét (LXIX. t. 8) a korábbi temetkezési szokásokhoz, bár a korai keresztény temetkezési gyakorlatban sem ritkák a mécsesek.⁶⁹ Érdekes viszont, hogy a balatonberényi sírban a deszkára öntött homok-kupacra állítva gyújtották meg a mécseset. A halottat védték a tűztől. Ez a szokatlan védelem már keresztény hatást sejtet.

A pogány felfogás szerint a tűz megsemmisítette a testet, de megtisztította a lelket. A halottat elégették.⁷⁰ A testből szabadult lélek a vigasztalan és sivár alvilágba került, amely zárt, örökkévaló és ahonnan nem is képzelhető el visszatérés.⁷¹ A keleti misztérium vallások hatására az égetéses temetkezést a II. század közepétől a csontvázas temetkezés váltotta fel.⁷²

A temetkezés átalakulásának gondolati hátterét a feltámadás hitével kapcsolja össze az újabb kutatás.⁷³

Csontvázasan temetkeztek a ókeresztények is, akik a II. században⁷⁴ kialakuló Credo – általunk ismert szövege szerint – a testtel kapcsolták össze a feltámadás hitét. A test feltámadásának kérdésében korán ellentétek támadtak az egyházon belül. A többség az orthodox álláspont szerint hitt benne, a gnósztikusok tagadták. A 370 táján Pannoniában kialakult hitformula már leszögezheti, hogy az Atya cum corpore vette magához a halottaiból feltámadt Krisztust.⁷⁵ Értethető, hogy az Egyház napjainkig tilalmazta is a holttest elégetését.⁷⁶ A romlékony test balzsamozása,⁷⁷ de a mésszel való leöntés is⁷⁸ érthető az ókeresztény temetkezési szokások között. A boszorkányok és eretnekek máglya-halála tehát postmortalis-büntetés is.

A feltámadó test hite révén kap új erőre a *domus aeterna* ősi gondolata.⁷⁹ A sír a feltámadásig háza a

halottnak, gyakoriak lesznek tehát a háztetőt utánzó, nyeregretetős téglasírok. Ilyen téglasír került elő korábban abban a balatonberényi későrómai temetőben is, melyhez a tárgyalt sír is tartozik.

A balatonberényi sír esetében a halott keresztény hitét az üveg palack (LXIX. t. 10) és a pohár együttes határozottan bizonyítja. Kutatásunk a későrómai sírok hasonló üveg készletében ókeresztény temetkezési szokást lát és jogos az a feltevés is, hogy a drágább üveg készleteket egyszerű agyag edények is helyettesíthetik.⁸⁰

Az eddigeből is kiderül, hogy pogány temetkezési szokások még erősen árnyékkolták a balatonberényi sír ókeresztény jellegét. Ez azonban nem véletlen, és nem is szokatlan. Nagy Constantinus császár, de a korai idők keresztény papsága sem mentes a pogány hatástól.⁸¹ A pannoniai leletanyagban eleven erővel él a keresztény és pogány hitelemek keveredése.⁸² A balatonberényi sír esetében jelentkező Krisztus jelkép perdöntően bizonyítja a sír ókeresztény voltát.

Az említett Krisztus jelkép téglába, kiégetés előtt bekarcolt megkoszorúzott kereszt, a „*crux invicta*”.⁸³ Krisztus jeléről írja Lactantius,⁸⁴ hogy „*mekkora félelme van a démonoknak ez a jel.*” Krisztus keresztjét a pogányok is ismerték és a kereszténység elleni reakció⁸⁵ éppen a feszületben találta meg a gúny maró fegyverét. Az 1857-ben talált híres Róma-városi gúnyszerzőnek⁸⁶ a tartományokban is van párhuzama.⁸⁷ Pannoniából az oroszvári téglarajzot említhetjük.⁸⁸ Elképzelhetetlen, hogy Krisztus ismert jelét pogány sírba tették volna!

A sír ártó erők elleni védelme az ősidőktől napjainkig élő gondolat.⁸⁹ Lactantius alapján említettük, hogy a korai kereszténység ilyen védő szerepet tulajdonított Krisztus jelének, de a kereszt mágiikus szerepe a mai néphitben is él.⁹⁰ A balatonberényi karcolat apotropäikus ereje magyarázza szerepét a sír falazatában. Krisztusra utaló téglakarcolatok gyakoriak tartományunk későrómai sírjaiban.⁹¹

A balatonberényi téglakarcolat a halálon győzedelmeskedő Krisztus jele. A megkoszorúzott kereszt saját győzelmükre is emlékeztette a keresztény-

67. SÁGI K., AHung 33 (1954) 68–69.

68. SÁGI K., AHung 3 (1954) 69. – BURGER, FA 19 (1968) 156.

69. BUCHBERGE M., Lexikon VI., 1934, 363.

70. BRELICH A., Aspetti della morte nelle iscrizioni sepolcrali dell'impero romano. Diss. Pann. I., 7, Bp. 1937, 82–83. (Továbbiakban: BRELICH 1937.)

71. BRELICH 1937, 40.

72. NAGY L., AÉ 42 (1928) 83., BpT. I/2, 473. – STAEHELIN F., Die Schweiz in römischer Zeit,³ 1948, 421. – MENZEL 1952, 132. – PETRIKOVITS H., Das römische Rheinland. Köln-Opladen, 1960, 134.

73. BORGER H., 161 (1961) 415., BJ 161 (1961) 415 irodalommal.

74. NAGY 1939, 9.

75. NAGY 1939, 33.

76. BORGER, BJ 161 (1931) 415.

77. NAGY L., Aquincumi mumia-temetkezések. Diss. Pann. I., 4. Bp. 1935, 29–30. (Továbbiakban: NAGY 1935.)

78. Vö.: 67. jegyzet. – NAGY 1935, 30.

79. BRELICH 1937, 36–37.

80. NAGY L., AÉ 1 (1940) 247. – GOSZTONYI GY., AÉ 3 (1942) 198., XXIII. t. 5–6. – BÓNIS É., BpR 14 (1945) 565., 568. – PEKÁRY T., AÉ 82 (1955) 19–20. – PARRAGI GY., BpR 20 (1963) 316. – BURGER 1966, 140.

81. ALFOLDI 1943, 16–19.

82. ALFOLDI A., NK 14 (1926) 40. – NAGY L., Pannonia Sacra. Szent István Emlékkönyv I, Bp. 1938, 138–139.

83. SÁGI 1971, 398.

84. ALFOLDI 1943, 18.

85. ALFOLDI, Die Contorniaten. Bp. 1943.

86. BUCHBERGER, Lexikon, Bd. II, 914.

87. BILKEI M., A katolikus egyház története. Szekesfehévár, 1932, 30.

88. BELLA L., MKÉ 8 (1914) 63–64.

89. SÁGI K., Intercisa I, 88.

90. SZENDREY ZS.–SZENDREY Á., Etn 51 (1940) 200. – GUNDA B., Etn 52 (1941) 66.

91. NAGY L., Pannonia sacra, 48., 106., 67. kép. – BURGER 1966 Fig. 92.

séget, érthető, hogy alig három évvel a milanoi egyezség után feltűnhet már a balatonberényi sírban! Ezt a nyilván széles körben ismert és kedvelt motívumot építi aztán be három évtized múlva a laterani 17. számú szarkofág mestere Krisztus passiójának jelenei közé.⁹²

A „*crux invicta*” motívum cáfolhatatlanul dokumentálja a balatonberényi sír halottjának hitét. A karcolat technológiai sajátosságai alapján korábban már arra az eredményre jutottunk,⁹³ hogy Krisztus antidémonikus jelének a téglávetés sikere érdekében is szerepe volt, már a temetkezést megelőzően. Ebből adódik, hogy keresztény volt az a téglavető is, aki a karcolatot kiégette. Balatonberény környékén 316-ban, vagy a közvetlen utána következő években kisebb keresztény csoport meglétére gondolhatunk.

A téglakarcolatnak a misszionálás kérdésében is van némi mondanivalója. F. Gerke szerint a „*crux invicta*” képtípus nem ismert a bizánci területeken.⁹⁴ Balatonberény vidékét nem keletről, vagy a Balkánról érte tehát a keresztény térítés. Ha arra gondolunk, hogy pontosan Balatonberénynél érte el a pécsi út a fenékpusztai balatoni átkelő somogyi hídfőjét,⁹⁵ a III.

században már élő pécsi, vagy Dráva–Száva-közi egyházközségek⁹⁶ térítő tevékenységét gyaníthatjuk a balatonberényi keresztény közösség kialakulásával kapcsolatban.

A kutatás általában Róma gyengeségének tulajdonítja, hogy a IV. században tartományunk meggyérült népeinek pótlására beköltöző rétegeket nem gyúrja már át a maga kultúrájának képére.⁹⁷ A magunk részéről tendenciát látunk ebben, hiszen az ősi barbár erkölcs a termelőmunka mellett is alkalmas volt katonai feladatok megoldására.⁹⁸ Ilyen viszonyok között kétszeres jelentősége van a bennszülött, romanizált elem létének a IV. század kezdetén. Pannónia sajátos viszonyai közt a kereszténység romanizációt jelent a késői világban. Ennek a romanizációnak termelési hatásai is vannak, hiszen a miséhez szükséges bort a híveknek maguknak kellett megtermelni. A keresztény térítés ekkor a mezőgazdasági ismeretanyag bővülését is jelenti. Nem tartjuk tehát véletlennek, hogy a Balatonberénnyel szomszédos Balatonszentgyörgyön IX. századi sírokban a mezőgazdaság legmagasabb szintjét reprezentáló szőlő és barack maradványok kerültek elő.⁹⁹

Sági Károly

EIN ZIEGELGRAB IN BALATONBERENY UND EINE ALT-CHRISTLICHEN ZUSAMMENHÄNGE

In Balatonberény wurde 1962 ein geziegeltes römerzeitliches Grab entdeckt, das – nach der Datierung aufgrund von Münzfunden im Grab – in der Zeit zwischen 316 und 320 errichtet worden war. Im Grab war eine römisierte Eingeborene Pannoniens bestattet.

Das Grab zeugte von heidnischen Bestattungssitten. Der Toten wurden ein letzter Mundvorrat (Obstüberreste, ein Messer, ein irdenes Gefäß) und auch Arbeitsgeräte (ein eiserner Spindelschaft, Nadeln und Zwirn) mitgegeben. Die Tote war aber trotzdem eine Christin. Dies wird durch ein Christus-Symbol – ein

bekränztes Kreuz –, das in die Ziegelsteine eingekratzt war, belegt.

Das Zeichen Christi wurde vor dem Brennen in die Ziegelsteine eingekratzt, der Ziegelstreicher bzw. Ziegelbrenner muss also ebenfalls ein Christ gewesen sein. Man kann daher annehmen, dass eine kleinere christliche Gruppe Ende des zweiten Jahrzehnts des 3. Jhs in der Umgebung von Balatonberény gelebt hat.

Der Bildtyp „*crux invicta*” war im Osten unbekannt. Das Christentum musste also von den Kirchengemeinden her, die im 3. Jh. in dieser Provinz entstanden, bis zur Umgegend des Plattensees gelangen.

K. Sági

92. SÁGI K., AA (1971) 398.

93. SÁGI 1971, 398.

94. GERKE F., AÉ 52 (1939) 9.

95. BURGIR 1966, Figg. 1.

96. NAGY 1939, 33.

97. PEKÁRY T., AÉ 82 (1955) 19.

98. A Keszthely-dobogói temető új ásatásának eredményei alapján kívánjuk ezt részletezni.

99. SÁGI K.–FUZES M., ASz 9 (1967) 96.